

ÚVOD DO STUDIA HISTORIE

FRANTIŠEK STELLNER A KOL.

KAROLINUM

Úvod do studia historie

František Stellner a kol.

Recenzovali:

prof. PhDr. Milena Lenderová, CSc.

doc. PhDr. et JUDr. Jakub Rákosník, Ph.D.

Autoři:

prof. PhDr. František Stellner, Ph.D. (vedoucí kolektivu)

PhDr. Roman Míšek, Ph.D.

doc. PhDr. Tomáš Nigrin, Ph.D.

PhDr. Radek Soběhart, Ph.D.

PhDr. Pavel Szobj, Ph.D.

Ing. Marek Vokoun, Ph.D.

Kniha vznikla na Univerzitě Karlově v rámci institucionální podpory na rozvoj výzkumné organizace – COOP (Fakulta sociálních věd) a programu Cooperatio, vědní oblasti „History“ (Filozofická fakulta).

Vydala Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum

Praha 2023

Redakce Dita Kříšťanová

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2023

© František Stellner et al., 2023

Cover photo © František Stellner

ISBN 978-80-246-5476-8

ISBN 978-80-246-5495-9 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

„Historie je nejvážnější z bohyň. Nepohnutě a bezúplatným pohledem přehlíží hloubku věků a železnou rukou formuje bez úsměvu a bez soucitu podobu příběhu.“

(Stefan Zweig)¹

1 S. Zweig: Boj, s. 88.

OBSAH

Úvodní slovo	9
Ediční poznámka	11
I. Historie jako věda	13
I.1 Věda, výzkum, definice historie	13
I.2 Úkol, užitečnost a veřejná role historie	18
I.3 Filozofie dějin, teorie dějin, historismus	24
I.4 Stručný přehled vývoje evropské a americké historiografie	33
I.5 Stručný přehled české historiografie	48
II. Členění historie	61
II.1 Periodizace historie	61
II.2 Územní, prostorové členění historie	66
II.3 Tematické členění historie	79
III. Teorie, metodologie, metody, přístupy, tvorba odborného textu	133
III.1 Definice	133
III.2 Obecně vědní metody a „jiné“ metody	144
III.3 Historická metoda	149
III.3.1 Heuristika	149
III.3.2 Odborný text	157
III.3.3 Bibliografie	173
III.3.4 Elektronické informační zdroje	179
III.3.5 Výpisky, citace, odkazy, poznámkový aparát	185
III.3.6 Prameny	192
III.3.7 Analýza, aplikace teorie, metodologie a metod, interpretace, syntéza. ...	206
III.3.8 Struktura odborného textu	210
III.4 Metody hospodářských a sociálních dějin	214
III.5 Metody kvantitativního výzkumu	219
III.6 Biografická metoda, prosopografie	236
III.7 Komparativní a typologická metoda	243
III.8 Geografická metoda	248
III.9 Metody kvalitativního výzkumu	249
III.10 Sociologické metody	251
III.11 Paměťová studia	255
III.12 Ikonografická metoda	273
III.13 Metody historické antropologie, kulturních dějin a dějin každodennosti	275
III.14 Mikrohistorie	286
III.15 Strukturální metoda	289
III.16 Diskurzivní analýza	296
III.17 Narativní, filologická metoda	301

III.18 Genderová analýza	310
III.19 Historický materialismus.	313
III.20 Moderna, postmoderna a metody	316
IV. Historie v praxi	323
IV.1 Styl, jazyk a formální náležitosti kvalifikačních prací	323
IV.2 Ústní prezentace	328
IV.3 Etika vědecké práce	332
IV.4 Nakladatelská činnost.	335
IV.5 Popularizace a populární kultura.	338
IV.6 Komunikace ve vědě, akademická a vědecká pracoviště, stavovské organizace, bohemikální výzkum	345
IV.7 Výzkum a studium v zahraničí.	349
Autoři	353
Seznam zkratk	355
Seznam tabulek a obrázků	357
Seznam zdrojů	359
Věcný rejstřík	419

Úvodní slovo

Kniha je praktickou pomůckou určenou pro všechny zájemce o historii, zároveň je vysokoškolskou učebnicí pro bakalářské studium historie a příbuzných věd. Jako každý jiný učební text zjednodušuje problematiku, neanalyzuje, neuvádí všechny možnosti či varianty, a kompletně ani komplexně neseznamuje s problematikou historie jako vědy a jejím vývojem. Předkládá „pouze“ vhled do vybraných problémů reflektujících současný stav historiografie 21. století pro studenty, kteří se chtějí naučit psát vědecký text. Nehodlá se stát kano-nickým návodem, jak „správně“ psát historii, nýbrž je praktickým úvodem, jakýmsi rozcestníkem. Studenti a studentky se v ní seznámí s celou škálou teoretických a metodologických možností, jak uchopit určité historické téma, dostane se jim základního poučení, popisu a návodu ke psaní odborného textu, aby se cestou dalšího studia mohli detailněji připravit na psaní. V textu se proto odkazuje na vybrané příklady nejnovější odborné literatury, popularizující literatury či internetových stránek k dalšímu hlubšímu studiu. Tato kniha zprostředkovává toliko vstupní orientační informace o nesmírně komplikovaných tématech, jako je filozofie dějin, vývoj dějin, spleť mnoha podoborů, mezioborová spolupráce a dynamicky se vyvíjející teorie, metodologie a metody. Provázanost historie s jinými obory by měla vést studenty a studentky

i k seznámení s podobnými úvody do studia jiných oborů – filozofie, politologie, antropologie, sociologie, literární vědy atd.

U čtenářů a uživatelů tohoto textu se předpokládá další samostudium, vyhledávání, konfrontace s jinými učebnicemi a příručkami či konzultace s pedagogy a dalšími odborníky. Snažili jsme se o co největší míru objektivitu, neodsuzovat některé přístupy jako „zastaralé“, ani nepreferovat konkrétní teoretické a metodologické postupy. Z technických důvodů nebylo možné odkazovat na stovky, nýbrž jen desítky textů k dalšímu studiu. Uvádíme proto převážně studie v českém jazyce, v nichž však lze nalézt dostatečné množství odkazů na další publikace ve všech světových jazycích. Řídíme se příkladem přehledů ze západních univerzit, které v drtivé většině odkazují pouze na texty v národním jazyce.

Ve výkladu jsme se nemohli ubránit „nacionalismu“ a „eurocentrismu“, tedy zaměření na českou a západní historiografii. Pochopitelně si uvědomujeme, že velmi kvalitní studie vznikají též mimo Evropu a Ameriku, ale na našich vysokých školách se přece jenom většinou píší referáty a kvalifikační práce o tématech spjatých s českou či euroatlantickou oblastí. Zájemcům o jiná teritoria doporučujeme prostudovat si podobné „úvody“ týkající se dějin dalších kontinentů či zemí a oblastí.

Tato kniha vznikla jako výsledek dlouholeté vynikající spolupráce Františka Stellnera se studenty a studentkami „úvodů“ či absolventy jeho diplomového a doktorského semináře na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a dále s nejbližšími spolupracovníky z Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy.

Za cenné rady děkujeme recenzentům Mileně Lenderové a Jakubovi Rákosníkovi. Za mnoho postřehů a doplnění jsme zavázáni díkem Ivetě Coufalové a za mnoho nápadů z doby společné výuky „úvodu“ Ireně Kozmanové. Za pomoc s heuristikou v českých a zahraničních knihovnách a formální úpravou děkujeme Livii Stellner, Michailovi Hölblingovi, Filipovi Liškovi a Jakubovi Fryntovi. Za připomínky k textu, pomoc s formální a jazykovou stránkou a s korekturami děkujeme Šárce Stellner.

Ediční poznámka

Přestože je naše kniha vysokoškolskou učebnicí, která nemusí mít vědecký aparát (poznámky pod čarou), rozhodli jsme se odkazovat na autory a autorky přímých citací. Některé z nich jsou ale především v pojednáních o teoriích, metodologiích a metodách poměrně rozsáhlé. Je to způsobeno tím, že jsme dali přednost neparafrazovat původní dokonale formulované a srozumitelné úryvky. V analytickém odborném textu bychom takový postup nezvolili.

U většiny podkladů (včetně časopiseckých studií, institucí, pořadů) neuvádíme hypertextový link, neboť si ho studenti a studentky mohou jednoduše „vygooglovat“.

Tučně zvýrazněné termíny v přímých citacích jsou dílem autorů této knihy, nikoliv autorů a autorek citovaných studií. V hranatých závorkách v přímých citacích jsou naše opravy či doplnění.

Cizojazyčné názvy různých podoborů či metod uvádíme pouze v případě, že český název ještě není ustálený, nebo pokud se používá několik variant. V rejstříku je uvádíme s českým ekvivalentem, abychom čtenářům a čtenářkám usnadnili hledání.

Ke jménu zahraničních autorek připojujeme v textu pro usnadnění identifikace příponu – ová.

V textu jsme používali základní pravopisné podoby (filozofie, diskurz apod.), dublety (filosofie, diskurs apod.) jsme samozřejmě ponechali v přímých citacích a v bibliografických záznamech.

/I/

Historie jako věda

I.1 VĚDA, VÝZKUM, DEFINICE HISTORIE

Vědu definujeme jako systematický způsob rozumového poznávání skutečnosti nebo jako příslušný vědní obor se specifickými teoriemi, metodologií, metodami, předmětem a institucemi. Každá věda je „historická“, protože její poznatky vycházejí z předchozích událostí a výzkumů, a je též provizorní, neboť poznání se neustále mění a rozvíjí. Základní klasifikace věd se u nás řídí statistikou vlády České republiky podle standardu Evropské unie:

- 1) **přírodní vědy** (matematika, počítačové vědy a informatika, fyzikální vědy, chemické vědy, vědy o zemi a příbuzné vědy o životním prostředí, biologické vědy),
- 2) **technické vědy** (stavební a dopravní inženýrství, elektrotechnické inženýrství, elektronické inženýrství, informační inženýrství, strojní, jaderné a audio inženýrství, chemické inženýrství, materiálové inženýrství, lékařské inženýrství, environmentální inženýrství, environmentální biotechnologie, průmyslové biotechnologie, nanotechnologie),
- 3) **lékařské vědy** (základní medicína, klinická medicína, zdravotní vědy, lékařské biotechnologie),

- 4) **zemědělské vědy** (zemědělství, lesnictví a rybářství, vědy o zvířatech a mléce, veterinární vědy, zemědělské biotechnologie),
- 5) **sociální vědy** (psychologie, ekonomie a podnikání, vzdělávací vědy, sociologie, právní vědy, politické vědy, sociální a ekonomická geografie, média a komunikace),
- 6) **humanitní vědy** (historie a archeologie, jazyky a literatura, filozofie, etika a náboženství, umění).

Vzhledem k tomu, že „sociální vědy“ jsou synonymním termínem pro „společenské vědy“, můžeme se například v textech Akademie věd České republiky či Grantové agentury České republiky setkat se zařazením historie mezi **„společenské a humanitní vědy“**. Jiné dělení řadí historii mezi reálné vědy a v rámci nich „pouze“ mezi humanitní vědy. Vědy (vědní obory) se člení na jednotlivé vědní disciplíny (podobory).

Pojem **„výzkum“** chápeme jako intelektuální proces bádání s cílem objevit, interpretovat nebo předefinovat fakta a procesy. Činnost vědců používajících různé teorie, metodologie a metody nazýváme výzkumem. Podle Františka Ochryny jsou objektem vědeckého výzkumu „určité jevy, objekty, procesy, které jsou aktuálním či potenciálním předmětem výzkumu vědy... [výzkum] hledá to, co je ‚bílým místem‘, co je prozatím v objektu vědy neprobádáno. Tato podmnožina problémů má podobu nezodpovězených otázek, čeká tudíž na vědecké odpovědi. Zmapování této neprobádané oblasti zjistíme na základě analýzy vědeckého diskurzu, který probíhá ve vědecké komunitě. Vědci zabývající se věcnou problematikou z vědecké diskuse zjistí, co vše patří do množiny neprobádaných („bílých“) míst (resp. je identifikují ve svém výzkumu). Daný vědec (vědci) z nich pak (obvykle s ohledem na vědecký zájem a osobní motiv) vybírá určitý dílčí výzkumný problém, na který hledá odpověď“.² **Vědecký problém** je předmětem vědeckého zkoumání.

Základní (čistý) výzkum předkládá experimentální nebo teoretickou práci realizovanou za účelem získání nových znalostí o základech jevu a pozorovaných skutečnostech bez úvah o jejich konkrétním uplatnění nebo využití v praxi. **Aplikovaný výzkum** je „teoretická a experimentální práce zaměřená na získání nových poznatků a dovedností pro vývoj nových nebo podstatně zdokonalených výrobků, postupů nebo služeb“.³

KE STUDIU:

František Ochryna: *Metodologie, metody a metodika vědeckého výzkumu*, Praha 2019.

Úřad Vlády České republiky: *Definice druhů výsledků. Samostatná příloha č. 4 Metodiky hodnocení výzkumných organizací a programů účelové podpory výzkumu, vývoje a inovační schválené usnesením vlády dne 8. února 2017 č. 107*, Praha 2017.

Úřad Vlády České republiky: *Číselník skupin oborů podle Frascati manuálu. Samostatná příloha č. 4 Metodiky hodnocení výzkumných organizací a programů účelové podpory*

2 F. Ochryna: *Metodologie*, s. 15.

3 Parlament České republiky: *Zákon 130/2002 Sb.*, s. 1-2.

výzkumu, vývoje a inovací schválené usnesením vlády dne 8. února 2017 č. 107, Praha 2017.

Úřad Vlády České republiky: *Metodika hodnocení výzkumných organizací a hodnocení programů účelové podpory výzkumu, vývoje a inovací*, Praha 2018.

Historie v nejobecnější rovině znamená to, co se událo, součet všech lidských skutků v minulosti, zároveň též znalost a líčení toho, co se odehrálo (studium minulosti), jedná se tedy o písemný popis toho, co jsme zjistili o minulosti. Nejčastěji historii vnímáme jako zvláštní vědu, která zkoumá události vztahující se k vývoji lidstva a lidské společnosti. Oficiálně je klasifikována jako humanitní, společenská a reálná věda, která zkoumá lidskou minulost a jevy společenského života a věnuje se základnímu výzkumu. To ovšem neznamená, že by existovala jednotná a všeobecně akceptovaná definice „historie“, nebo že by se učenci shodli na podstatě a úloze této vědy. Například český filozof Stanislav Sousedík označuje za dějiny „minulé společenské děje určitého druhu, ty, jimž sv. Augustin říká *res gestae*, o nichž jedná dějepis. **Dějepis** sám, chápáný většinou jako určitý druh vyprávění o dějinách, se pak v pozdní latině, jmenovitě u Augustina, nazývá *historia*“.⁴

Podobně je naivní předpokládat, že existuje jeden správný výklad určité události. Kupříkladu Češi, Němci a Rusové mají odlišnou historickou zkušenost s druhou světovou válkou, proto se jejich výklad tohoto konfliktu liší. Historie je interpretací minulosti založené na konkrétním výběru, uspořádání a interpretaci faktů konkrétního historika. **Minulost** a historie nejsou totožné, protože minulost znamená minulou skutečnost, a proto je samozřejmě nevratná. Historie znamená obraz, který si jedinec, rodina nebo celá společnost vytváří o své minulosti. Je proměnlivá a mění se v závislosti na okolnostech doby. Historie závisí na zájmech lidí, kteří se jí zabývají, a samozřejmě na jejich úsudku. Historikové zkoumají minulost a pak píšou dějiny.

Termín „historie“ má v češtině synonyma „historická věda“, „dějiny“ a „dějepis“. Termín „**historická věda**“ označuje vědecký obor a studijní předmět na vysoké škole, „**dějiny**“ chápeme ve smyslu označení analyzované části minulosti. Podle čelného českého historika Petra Čorneje chápeme dějiny „jako souhrn všech, ve své podstatě jedinečných a neopakovatelných událostí i dalších jevů, tvořících minulost lidstva. Náleží mezi ně též události a jevy, o nichž, navzdory jejich eventuální důležitosti, nic nevíme a o nichž se ani nikdy nic nedovíme, ale které nicméně existovaly, i když nebyly zaznamenány či se údaje o nich navždy ztratily“.⁵ Podle britského akademika Richarda J. Evanse se historie snaží „minulost nejen popsat a rekonstruovat, ale také ji pochopit a vysvětlit. Proto se dějepisec liší od kronikáře, který vypráví minulé příběhy a zaznamenává události, ale nepokouší se propojit je nebo vysvětlit, proč se staly“.⁶

4 S. Sousedík: *Dějiny*, s. 11.

5 P. Čornej: *Historici*, s. 13.

6 R. J. Evans: *Co je to historie?*, s. 16.

Dějiny můžeme dělit i na **událostní** (faktografické, politické) a **neudálostní** (strukturální, diskurzivní, dějiny každodennosti) nebo na **nehybné/zastavené** (pouhý popis) a **problémové** (výklad a řešení problémů).

„**Dějepis**“ považujeme za vyučovací předmět na středních a základních školách. Termín „**historiografie**“ neboli „**dějepisectví**“ se používá: a) jako synonymum pro „historii“ coby historické vědy, tedy „racionální výklad toho, co se událo“⁷, b) souhrn historických prací s jednotným národním, metodologickým nebo jiným hlediskem (například současná česká historiografie), c) podobor historie zabývající se jejími vlastními dějinami (historie historie, dějiny dějepisů, dějiny dějepisectví), d) v užším smyslu výsledky poznání nebo dějiny zkoumání jakéhokoliv problému (kupříkladu „historiografie Velké francouzské revoluce“). Vynikající český teoretik Zdeněk Beneš k tomu poznamenal: „Z úrovně historického poznání nelze nikdy přesně odlišit dějepisectví jako speciální případ literární tvorby a dějepisectví jako termín pro označení historické vědy jako celku. Dějepisectví v prvním pojetí je pouze závěrečnou, literární, fixací historického poznání. Jako takové je od celku historické vědy, či úžeji historického poznávání, sice principiálně neoddělitelné, ale přesto svébytné.“⁸

V této knize chápeme historii, historickou vědu, dějiny a historický výzkum jako synonyma, zatímco dějepis jako učební předmět a historiografii jako dějiny dějepisů, popř. souhrn historických prací s jednotným národním, metodologickým nebo jiným hlediskem.

KE STUDIU:

Zdeněk Beneš: *Historický text a historická kultura*, Praha 1996.

Jan Horský: *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním. Úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy*, Praha 2009.

Jiří Růžička: *Historie*, in: L. Storchová a kol.: *Koncepty a dějiny: proměny pojmů v současné historické vědě*, Praha 2014, s. 102–117.

Nauky, které nám nejvíce pomáhají při historickém výzkumu, nazýváme **příbuzné vědní obory historie**. Například každý historik by se měl seznámit s filozofickým způsobem myšlení, aby byl schopen porozumět názorům analyzované doby a společenské vrstvy a uvědomit si všeobecné souvislosti jevů. **Filozofie** mu zprostředkovává názor na svět. Věnujeme se jí v podkapitole o filozofii dějin.

Archivnictví a pomocné vědy historické (PVH) jsou využívány nejčastěji během části historické metody zvané heuristika, kritika pramenů a zdrojů. Patří mezi ně paleografie (nauka o písmu), diplomatika (nauka o písemnostech, listinách, dopisech), heraldika (nauka o erbech), genealogie (nauka o rodech, rodových vztazích), numismatika (nauka o mincích a platidlech),

7 J. Hanuš: *Pozvání*, s. 8.

8 Z. Beneš: *Historický text*, s. 33.

sfragistika (nauka o pečetích), chronologie (nauka o způsobech měření času), kodikologie (nauka o rukopisech neúřední povahy, „archeologie knihy“), metrologie (nauka o mírách a váhách), epigrafika (nauka o nápisech tesaných do kamene nebo rytých do kovu), faleristika (nauka o řádech a vyznamenáních), filigranologie (nauka o papíře), vexilologie (nauka o vlajkách a praporech) či symbolika (nauka o symbolech a jejich užití).

Studijní obory „archivnictví a pomocné vědy historické“ a „veřejná správa a spisová služba“ se vyvíjejí podle potřeb archivní praxe a podle požadavků historické vědy. Zaměřují se na archivní teorii, moderní metody zpracovávání archivních fondů včetně elektronických dokumentů, odbornou vědeckou práci v oblasti PVH a ediční práci.

KE STUDIU:

Josef Bartoš – Karel Chobot: *Úvod do archivnictví pro historiky*, 3. vyd., Olomouc 2000.
Marie Bláhová – Mlada Holá – Klára Woitschová (edd.): *Pomocné vědy historické v současné historiografii a archivnictví*, Praha 2018.

Ivan Hlaváček – Jaroslav Kašpar – Rostislav Nový: *Vademecum pomocných věd historických*, 5. vyd., Jinočany 2015.

Milan Hlavačka: Byrokracie a byrokratizace, in: J. Čechurová – J. Randák a kol.: *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*, Praha 2014, s. 461–471.

Jiřina Štouračová: *Archivnictví*, Brno 2013.

Mezi další příbuzný obor historie náleží **archeologie**, nauka o kulturním a společenském vývoji lidstva, která primárně využívá hmotné archeologické prameny (materiální pozůstatky), zatímco historie písemné prameny. Úzce spolupracuje s různými speciálními obory historie, přírodovědy, antropologie, etnologie, botaniky, zoologie, ekologie, geologie, geografie apod. Zpravidla se dělí na obory archeologie pravěku a středověku a klasická archeologie. Specifickou novinkou je aeroarcheologie, věnující se výzkumu havarovaných letounů.

KE STUDIU:

Jan Bouzek – Iva Ondřejová – Jiří Musil: *Úvod do klasické archeologie*, 3. vyd., Praha 2006.

Jan Bouzek: *Pravěk českých zemí v evropském kontextu*, 2. vyd., Praha 2011.

Eduard Droberjar: *Věk barbarů: české země a stěhování národů z pohledu archeologie*, Praha 2005.

Jan Klápště: *Proměna českých zemí ve středověku*, 2. vyd., Praha 2012.

Michal Lutovský: *Raně středověká archeologie v Čechách: úvod do studia*, Hradec Králové 2009.

Václav Marek – Pavel Oliva – Petr Charvát: *Encyklopedie dějin starověku*, Praha 2008.

Vladimír Podborský: *Dějiny pravěku a rané doby dějinné*, 3. vyd., Brno 2008.

Vladimír Podborský: *Úvod do studia archeologie*, Brno 2012.

Athanasios Sideris: *Theseus in Thrace: the silver lining on the clouds of the Athenian-Thracian relations in the 5th century BC*, 2. vyd., Sofia 2015.

O antropologii, především historické antropologii, geografii (především historické geografii) a sociologii, sémiotice, psychologii se zmiňujeme v kapitole o metodách. O demografii, včetně historické demografie, a statistice pojednáváme v části o kvantitativních metodách. K dalším příbuzným vědním oborům historie přísluší především politologie, mezinárodní vztahy, dějiny umění, etnologie, právní věda, státověda, literární věda, žurnalistika, lingvistika, filologie, teologie, ekonomie, etika, estetika, logika, informatika, kybernetika, matematika, pedagogika, futurologie.

Historik se samozřejmě neobejde bez znalosti **cizích jazyků**. V současnosti je klíčovým mezinárodním dorozumívajícím jazykem (lingua franca) angličtina. Při studiu českých dějin je často nezbytná znalost němčiny, případně latiny a ruštiny. U studia dějin cizích národů musí historik pracovat s prameny, periodickým tiskem a odbornými texty, které jsou v příslušném cizím jazyce. Není tedy například možné seriózně analyzovat španělské dějiny bez znalosti španělštiny.

1.2 ÚKOL, UŽITEČNOST A VEŘEJNÁ ROLE HISTORIE

K čemu historii potřebujeme? Jaký je její účel? Stejně jako Z. Beneš považujeme za základní funkce historie „noetické, edukativní a delectorní (zábavné), jež jsou navzájem propojené svým zakotvením v etice“.⁹ Jiné pojetí rozlišuje společenské funkce dějin: vědecká, existenciální (udržuje a vytváří identity sociálních skupin), morální (etické poučení) a ideologická (obhajujeme nebo rozvracíme mocenské struktury).

Velmi často se zdůrazňuje, že historie připomíná lidskou paměť. Britský historik Tony Lane uvedl: „Lidé, kteří nechápou dějiny, jsou jako člověk bez paměti. Mnohé z běžných názorů v naší společnosti lze správně pochopit jen při pohledu na to, jak vznikly.“¹⁰ S tím souvisí představa, že historie je naším svědomím, zdrojem spolehlivých poučení, nebo dokonce předkládá předpovědi. Někteří učenci jsou přesvědčeni, že osobnosti reprezentující národy a vytvářející vlády se z historie nic **nenaučily** a nepočínaly si v souladu s poučeními, která by z ní bylo možné získat. Například český politolog Ondřej Slačálek došel k závěru: „Poučení z minulosti představují jeden z nejběžnějších produktů amatérského i odborného přistupování k dějinám. Jsou nejen médiem, skrze které se může proměnit poznávání minulosti ve zdroj politické moudrosti pro potřeby veřejné diskuse. Představují zároveň jeden z hlavních způsobů, jakým se historie legitimizuje v očích veřejnosti.“¹¹ Jiní historici a jejich čtenáři nepochybuji, že historie poskytuje **poučení** a je pouze na nás, zda se jimi budeme řídit.

9 Z. Beneš: Historiografie, s. 92.

10 T. Lane: Dějiny, s. 5.

11 O. Slačálek: Poučení, s. 84.

V každém případě historii potřebujeme. Bez ní bychom nepochopili současnost. Bez ní by se neutvářela naše národní identita. Navíc vývoj práva a politiky je nepředstavitelný bez zdůvodnění opírající se o historické údaje, historickou argumentaci a nalézání precedentů v minulosti. Německý filozof Friedrich Nietzsche vyzýval „pěstovat historii k účelům života“ tak, aby inspirovala.¹² Francouzský historik Paul Veyne uvedl jako důvod, proč se zajímáme o dějiny: „Především, naše příslušnost k národní, sociální, rodinné či kterékoli jiné skupině může vést k tomu, že minulost této skupiny má pro nás mimořádnou přitažlivost; druhým důvodem je zvědavost.“¹³

Historie skutečně přináší i kulturní obohacení a zábavu. S tím souvisí představa, že historie předkládá „**příběhy**“ či „**historická vyprávění**“, ale nikoliv vědecká fakta, takže není **vědeckou disciplínou**. Dějiny mají být pouze spoustou nahodilých událostí bez smyslu a souvislosti a mytologickým výtvorem lidí. Kupříkladu britský filozof Roger Scruton vyslovil názor: „Historie není skutečnou vědou; má k dispozici málo teoretických pojmů a žádné experimentální metody. Fakta, která studuje, nezkoumá pod zorným úhlem vědeckých zákonů... Historik někdy vysvětluje, někdy jen popisuje; v každém případě dává do souvislosti věci, které se vzájemně osvětlují, a ukazuje, jak je možné chápat jejich lidskou podstatu.“¹⁴ Také francouzský filozof Jacques Maritain tvrdil něco podobného: „Výklad, který podává historik jakožto historik, je výklad individuálního individuálním – okolnostmi, motivacemi, individuálními událostmi. Poněvadž historické objasnění je individuální, participuje na potenciální nekonečnosti hmoty; nikdy není ukončeno; nikdy nemá (jakožto objasnění) jistotu vědy.“¹⁵

Také se často argumentuje, že historie je dokonce plná **lží a výmyslů**, neboť ji píše lidé, a ti lžou v každé době. Britský spisovatel Oscar Wilde k tomu napsal: „Jediná povinnost, již dlužíme historii, je přepisovat ji.“¹⁶ Podobně Umberto Eco to v jednom ze svých románů vyjádřil prostřednictvím jedné postavy: „... chceš-li se stát vzdělaným člověkem a jednoho dne třeba psát o Historii, budeš muset i lhát a historie si vymýšlet, jinak by tvoje Historie byla nudná. Musíš to ale dělat s mírou. Svět odsuzuje lháře, kteří nic jiného nedělají a lžou i v záležitostech, které za lež nestojí, a odměňuje básníky, kteří lžou pouze ve věcech velkých a významných.“¹⁷

Jsme přesvědčeni, že historie je **vědou** se vším, co k tomu náleží, že předkládá mnoho studií s vědeckými interpretacemi dějin, jejichž autoři nejsou prohaní, a ve svých závěrech se opírají o věrohodné prameny. Neposkytují „konečné“, „jediné“ a „správné“ pravdy, jakési univerzálně platné výklady, ale **interpretují** na základě určitého poznání. P. Čornej uvedl, že „každá generace

12 F. Nietzsche: O užitku, s. 85.

13 P. Veyne: Jak se píšou dějiny, s. 107.

14 R. Scruton: Smysl, s. 208.

15 J. Maritain: O filosofii, s. 13.

16 O. Wilde: Nesmrtelné myšlenky, s. 57.

17 U. Eco: Baudolino, s. 46.

se s dějinami vyrovnává po svém a má právo sestavit a prezentovat svůj vlastní obraz minulosti... Záměrné i bezděčné promítání vlastních zkušeností a hodnotových postojů do minulosti existovalo vždy... Neexistuje totiž historiografický text, který by nebyl podmíněn dobou svého vzniku.¹⁸ Obdobně tvrdil Jiří Hanuš, že historik je „určitým produktem své doby, své přítomnosti. Je zatížen svou kulturou, svým okolím a vším, co k němu patří“.¹⁹ Podobně je český politolog Pavel Barša přesvědčen, že „ani ten historik, který si žárlivě střeží to, co odlišuje jeho psaní od tvorby mytických a ideologických či literárních a uměleckých příběhů, nemůže zapřít svou dějinnou situovanost, ideologické zaměření a narativní tropy své kultury. Žádný historik se prostě při nejlepší vůli nemůže zcela vymanit ze sociálních norem a kulturních forem svého místa a času.“²⁰

Historici vždy plnili **veřejnou roli**, vystupovali na veřejnosti, spolupromovali názory veřejnosti a byli součástí politických hnutí. V 19. století, kdy se konstitovala historie jako věda, působili „političtí profesori“ nejen jako vědci, ale nejednou komentovali politické dění a veřejný život, vstupovali do politických stran a vykonávali stranické i veřejné funkce. Při tom mistrovsky využívali svých vědomostí a znalostí k účelové podpoře politických argumentací. Nejvyšší státní posty zastávali kupříkladu francouzští historici François Guizot, Adolphe Thiers, britský baron Thomas Babington Macaulay, německý Gerhard Stoltenberg, italský Giovanni Spadolini, maďarský István Hiller či ruský Pavel Nikolajevič Miljukov. Též zakladatel české historiografie František Palacký byl vůdčím představitelem staročeské strany a poslancem, Antonín Rezek byl ministrem pro české záležitosti. Dále jmenujme československého komunistického předáka Zdeňka Nejedlého, českého historika Jaroslava Šedivého či polského medievalistu a diplomata Bronisława Geremeka.

Historické dílo je **poplatné též politické situaci**, během níž vzniklo, a žádný autor se nemůže zcela oprostít od politických souvislostí, které se kolem něj odehrávají. Historik totiž promítá do vědecké činnosti svou náboženskou víru či bezvěrectví, stejně jako svůj světonázor, ideologickou pozici, politické názory i sociální statut. Pokud vyvíjí politickou aktivitu, těžko se může oprostít od svých politických názorů při hodnocení událostí v minulosti, a navíc ho nutně ovlivňuje „ideová struktura doby“, v níž je „zakotven“. Italský historik a filozof Benedetto Croce proto používal pro starověké, středověké a novověké dějepisectví termín **tendenční** neboli **stranické dějiny**, jež berou v potaz „tendence nebo program strany, který má být nebo už je uskutečňován, používají se kromě jiných prostředků k uskutečnění tohoto programu kroniky a jiné sbírky zpráv o minulosti. Využívají se i dějiny skutečné, ale je s nimi zacházeno, jako by šlo o prosté sbírky zpráv, a vybírají se

18 P. Čornej: Historici, s. 20.

19 J. Hanuš: Pozvání, s. 7.

20 P. Barša: Paměť, s. 45.